

Reacție în lanț: consecințele politice ale actului de la 23 august 1944 asupra țărilor satelit ale axei

FLORIN CONSTANTINIU

Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă a fost nu numai un moment de răscruce în istoria poporului român, ci și unul din evenimentele decisive ale celui de al doilea război mondial¹. Ea a dezagregat sistemul militar german din Europa de sud-est și de nord — zone de majoră însemnătate strategică, economică și politică — și a declanșat un adevărat seism în aceste părți ale continentului, a cărui undă de șoc s-a propagat, cu rapiditate, provocând sau precipitând declanșarea unor crize politice în statele aflate în orbita Berlinului: Ungaria, Bulgaria, Croația și Finlanda.

La Budapesta. Solidară cu Germania lui Hitler în politica revizionistă de subminare a statu-quo-ului Europei și după primul război mondial, beneficiară a modificărilor teritoriale rezultate din hegemonia Reichului în Europa centrală și răsăriteană în anii 1938—1940 — Dictatul de la Viena constituie un exemplu — Ungaria lui Horthy s-a grăbit, de îndată ce semnele înfringerii partenerului nazist s-au conturat în orizont, să caute modalități de înțelegere cu Marea Britanie și S.U.A., care să salveze structurile social-politice existente în țară. Confruntat cu o posibilă defecțiune ungară, Hitler a reacționat și, la 19 martie 1944, după o înfîlțire dramatică cu Horthy, a ordonat intrarea trupelor germane pe teritoriul Ungariei².

În această atmosferă de criză a sosit știrea despre declanșarea revoluției de la București. Lupta poporului nostru, condusă de Partidul Comunist Român, pentru răsturnarea dictaturii antonesciene și izgonirea trupelor hitleriste de pe teritoriul național, atinsese punctul său culminant și, prin reverberațiile sale pe plan internațional, a adus regimul horthyst în pragul prăbușirii.

La Budapesta, Horthy, folosind deruta Berlinului provocată de evenimentele din România, a izbutit să obțină demisia lui Döme Sztójay și să numească — după câteva zile de pertractări — un nou cabinet condus de generalul Géza Lakatos (la stăruințele germanilor au fost însă introduși în guvern Béla Jurcsik și Lajos Reményi-Schaneffler, „ochii și urechile“ lui Edmund Veessenmeyer, plenipotențiarul german în Ungaria), după ce reprezentantul Reichului avusese de făcut față unor cereri stăruitoare ale lui F. Szálasi, conducătorul fasciștilor unguri, de a i se încredința puterea³.

Principala problemă însă era de ordin militar; ce măsuri trebuiau luate pentru a anula consecințele revoluției române asupra situației din interiorul arcului carpatic? Ședința Consiliului de Miniștri din 25 august a pus în lumină lipsa de unitate a cabinetului maghiar, care reflecta ea însăși criza politică declanșată de actul de la 23 August: o minoritate a cabinetului era de părere că Armata 2-a ungară, aflată în Transilvania de nord și condusă de generalul Lajos Veress, să treacă imediat la acțiune, să ocupe sudul Transilvaniei; s-ar fi închis astfel pasurile Carpaților și s-ar fi îndeplinit vechiul obiectiv al revizionismului maghiar interbelic: stăpânirea întregii Transilvanii. Majoritatea membrilor guvernului au fost însă de părere că o acțiune militară era riscantă din punct de vedere militar — efectivele și armamentul erau insuficiente —, cât și din punct de vedere politic — operațiuni ofensive în afara frontierelor Ungariei ar fi compromis marja, și altminteri îngustă, de manevră politică⁴.

Dilema a fost agravată de negocierile secrete începute la Berna, la 29 august, între reprezentanții Ungariei, diplomatul György Bessenyei și atașatul militar László Rakolczay, și cei americani, Allan Dulles și generalul Legge, privind ocuparea Ungariei numai de către trupe anglo-americane. La 1 septembrie

¹ Hugh Seton Watson, *The East European Revolution*, Londra, 1961, p. 89.

² C. A. Macartney, *October fifteenth. A History of Hungary, 1929—1945*, vol. II, New York, 1957, p. 223 și urm.

³ Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green shirts and the others*, Stanford, 1870, p. 218.

⁴ O sursă de cel mai mare interes o constituie Jurnalul generalului Janos Vörös publicat în „Wehrwissenschaftliche Rundschau“, XX (1970), nr. 12, p. 703 și urm.

colonelul L. Rakolczay a telegrafiat că, potrivit interlocutorilor americani, „O activitate ofensivă împotriva rușilor sau românilor, adică trecerea actualei granițe ungare, trebuie evitată în orice caz”⁵.

La 7 septembrie, Consiliul de Coroană al Ungariei a pus Germaniei următoarea alternativă : sau trimite în decurs de 24 de ore cinci divizii — pe cât posibil blindate — pentru a consolida frontiera ungară sau Ungaria este silită să înceteze lupta și să ceară armistițiul. Asigurările date de trimisul german Veessenmayer, însoțite de amenințări, nu au putut risipi convingerea celei mai mari părți a „establishmentului” politic ungar că războiul este pierdut. În cursul unei consfătuiri cu personalități politice din țară, ținută la 10 septembrie, la reședința lui Horthy, s-a ajuns la concluzia că armistițiul trebuie cerut.

Nici o măsură practică nu a urmat acestei concluzii. Dimpotrivă, după vizita șefului de stat major ungar, generalul Janos Vörös, la cartierul fűhrerului, colaborarea militară ungaro-germană a continuat. „Toate măsurile noastre trebuie să fie călăuzite de scopul de a câștiga încrederea aliatului nostru,” declara generalul Janos Vörös în ședința Consiliului Superior al Apărării din 14 septembrie⁶.

O astfel de politică era însă profund nocivă pentru poporul ungar. Îndată după insurecția română — așa cum se constata într-un raport din 31 august al poliției din Budapesta — cercurile largi ale opiniei publice maghiare au înțeles că se află în fața alternativei de a urma exemplul românesc⁷. Ziarul „Szabad nép” al comuniștilor unguri avertiza, la 1 septembrie, „Conducătorii reacționari ai Ungariei nu vor să ia cunoștință despre ceea ce s-a întâmplat în România, Bulgaria, Finlanda. Până azi s-au referit prea mult la aceste state. Iar acum scriu despre ele doar ca despre niște trădători. De ce? Pentru că au avut forța și curajul să redea poporului libertatea. Pentru că n-au jertfit pentru războiul lui Hitler ceea ce a rămas din poporul lor. Până când va mai fi considerat trădător în Ungaria cel ce nu este de acord să singereze pentru Hitler?”⁸

Adâncirea crizei politice din Ungaria, ca urmare a catastrofelei situației militare, a constrins pe Horthy să se decidă la o ruptură fățișă de Germania. După cum se știe anunțul făcut de el la 15 octombrie 1944 privind încheierea armistițiului a fost urmat de o rapidă ripostă germană, care a adus la putere regimul fascist al lui Ferenc Szálasi. Ungaria avea să fie eliberată prin lupta comună a armatei sovietice, a celei române și a forțelor patriotice ungare.

Revoluția română din august 1944 contribuise în chip hotărîtor la zdruncinarea regimului horthyst și la grăbirea eliberării Ungariei de sub ocupația germană.

La Sofia. În Bulgaria, forțele antifasciste, conduse de comuniști, au salutat revoluția română, subliniind că „muncitorii și țăranii români au ales drumul just al luptei și sint pe cale să se elibereze de jefuitoarii și ocupanții lor — germanii”. Forurile de conducere ale Partidului Muncitoresc Bulgar și ale Frontului Patriei considerau că „trecerea României de partea aliaților a dus țara noastră (Bulgaria — n.n.) la o izolare deplină”, că „situația nou creată... în special în România a provocat tulburare și panică în rîndurile cercurilor fasciste” și trăgeau concluzia că trebuie să facem și noi⁹, ceea ce înfăptuise, sub conducerea comuniștilor, poporul român. La 26 august, Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Bulgar a fixat ca obiectiv, declanșarea insurecției armate și trecerea la măsuri pentru realizarea ei.

Victoria revoluției române a dezăvort Poarta Focșanilor și a deschis Armatei Roșii drumul spre sud-estul Europei. La 29 august, însărcinatul cu afaceri sovietice a părăsit Sofia.

În tot acest răstimp, guvernul Bagrianov nu a luat practic nici o măsură de stînjeni în vreun fel mișcărilor trupelor germane. Declararea încetării stării de război cu Marea Britanie și S.U.A. și declarația de neutralitate (26 august) nu au fost însoțite de nici un act de ostilitate față de unitățile Wehrmachtului, în afară de dezarmarea unor militari germani, care trecuseră în Bulgaria, refugiindu-se din România. Dealtminteri, este caracteristic că spre Bulgaria se îndreptau rămășițele unităților germane zdrobite pe teritoriul României de către armata sovietică și forțele insurecționale române.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Ladislau Gergely, *Ungaria*, în vol. *Rezistența europeană în anii celui de al doilea război mondial*, vol. I, București, 1973, p. 373.

⁸ Ibidem, p. 372—373.

⁹ Crișan Iliescu, *Bulgaria*, în vol. *Rezistența europeană*, loc. cit., p. 350.

Înaltul Comandament German a putut să-și realizeze obiectivele fixate — în urma largii breșe create în dispozitivul său de insurecția română — în ceea ce privește restructurarea sistemului său militar din sud-estul Europei, fără a fi stinjenit în acele zile de o acțiune bulgară. Este lesne de înțeles ce urmări catastrofale pentru trupele germane din Balcani ar fi avut o conjugare a insurecției române cu o acțiune similară bulgară. O.K.W.-ul nu intenționa să repete în Bulgaria trista experiență din România. Retragerea trupelor germane în nord-vestul Peninsulei Balcanice apărea O.K.W.-ului drept soluția cea mai indicată în noile condiții.

La 2 septembrie s-a constituit la Sofia un nou guvern prezidat de M. Muraviev, după ce o încercare a cercurilor guvernamentale de a provoca o sciziune în Frontul Patriei prin propunerea de a alcătui un guvern al acestei coaliții, prezidat însă de Bagrianov, eșuase. Alcătuit din reprezentanți „opoziției legale“, noul guvern nu s-a grăbit să intre în acțiune împotriva Germaniei, a continuat să adopte o atitudine tolerantă față de unitățile germane¹⁰. Presa sovietică a publicat știri conform cărora militarii germani, care izbutiseră să fugă din România, prin Bulgaria de nord-vest și prin Iugoslavia, reveneau pe teritoriul român pentru a relua lupta. Potrivit unei relatări din Constanța a corespondentului agenției TASS, „numai în portul Ruse își găsiseră adăpost 112 nave de război germane de diverse tipuri, printre care 12 vase mari militare. Guvernul bulgar nu a internat echipajele a 74 nave militare scufundate de hitleriști înșiși în perioada 26—30 august, și le-a trimis în Germania“¹¹.

În fața acestei situații, guvernul sovietic a trimis la 5 septembrie o notă guvernului Muraviev, în care arăta că, dacă timp de trei ani, acceptase pretinsa „neutralitate“ a Bulgariei, ținând seama de disproporția de forțe dintre Germania și Bulgaria, acum, cînd Reichul nazist se va afla în pragul falimentului, Bulgaria, sub masca neutralității, continua colaborarea cu Germania, situație care obliga Uniunea Sovietică să se considere în stare de război cu Bulgaria, angajată de fapt, încă de mult timp, în războiul împotriva Uniunii Sovietice¹².

În timp ce guvernul Muraviev se decidea — în sfîrșit — să declare război Germaniei (8 septembrie), forțele populare, conduse de Partidul Muncitoresc Bulgar, pregăteau insurecția armată, potrivit planului elaborat la 5 septembrie de Biroul Politic al P.M.B. La 8 septembrie, armata sovietică a trecut frontiera româno-bulgară, iar la 9 septembrie revoluția antiimperialistă și antifascistă din Bulgaria, victorioasă, deschidea o eră nouă în istoria poporului bulgar.

În crearea condițiilor favorabile pentru această insurecție bulgară, revoluția română a jucat, cum s-a văzut, un rol esențial.

La Zagreb. Agresiunea Reichului împotriva Iugoslaviei, în aprilie 1941, a avut drept consecință dezmembrarea țării, în acest cadru fiind creat un stat croat independent în care puterea politică a fost exercitată de una dintre cele mai sumbre figuri din galeria dictatorilor fasciști — Ante Pavelić, conducătorul organizației teroriste a ustașilor.

Eșecurile militare ale Reichului au sporit îndoielele cercurilor conducătoare croate asupra șanselor Germaniei de a câștiga războiul; perspectiva falimentului apărea apropiată. Desprinderea de Reich era considerată acum — cel puțin în unele cercuri politice de la Zagreb — necesară.

În acest climat de tensiune și de neîncredere, a sosit vestea despre revoluția română. După însăși mărturia lui A. Pavelić, — făcută în cursul întîlnirii sale cu Hitler la 18 septembrie 1944 — revoluția română a provocat o criză politică la Zagreb, „intelectualii croați, printre care și membri ai cabinetului croat — a spus el— și-au pierdut după aceasta credința în victorie și au emis părerea că trebuie să se întreprindă ceva, înainte ca războiul să fie pierdut, pentru ca englezii să ajungă înaintea rușilor în Croația“¹³. Printre cei incriminați în declarația lui A. Pavelić erau ministrul de război, Ante Vokić, și ministrul fără portofoliu Mladen Lorković. Aflați în legătură cu partidul țărănesc (Radić-Maček), cei care se pronunțau pentru separarea rapidă de Reich cereau dizolvarea mîscării ustașilor și păstrarea doar a unităților locale. Poglavnikul a acționat rapid și energic: miniștrii defecți au fost eliminați din guvern, trimiși în fața tribunalului militar și aruncați în închisoare împreună cu cei care manifestaseră senti-

¹⁰ Vezi Marshall Lee Miller, *Bulgaria during the Second World War*. Stanford, 1973, p. 188 și urm.

¹¹ *Istoriya Bolgarii*, vol. II, Moscova, 1955, p. 347.

¹² *Ibidem*, p. 349.

¹³ *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, vol. II, ed. A. Hillgruber, Frankfurt am Main, p. 508.

mente anglofile (ei nu au fost executați pentru că așa cum declara Paveliċ însuși, nu voia să „creeze martiri“).

Evenimentele din România au declanșat o adevărată reacție în lanț: desprinderea Bulgariei din Axă a provocat, la rîndu-i o a doua criză — și mai acută — la Zagreb. După cum îl informa Paveliċ pe Hitler, un aspect important al celei de a doua crize a fost înmulțirea actelor de sabotaj, care au paralizat întreg sistemul de căilor de comunicație (în unele cazuri pe 1 km de cale ferată au fost plasate 90 de mine). În unități s-au manifestat cazuri de gravă indisciplină, treceri la partizani, dezertări etc. O adevărată psihoză defetistă se manifestă în cercurile politice prohitleriste croate la știrile care circulau cu privire la căderea Zagrebului și arestarea poglavnikului¹⁴.

Prin măsuri represive, guvernul lui A. Paveliċ a reușit să supraviețuiască și acestei crize. Alături de Ungaria lui Szálasi, Croația lui Paveliċ s-a numărat între ultimii „aliați“ ai Reichului muribund. După căderea Zagrebului (4 mai), guvernul-marionetă s-a refugiat în Austria și a fost capturat la Reutte (Tirol). Paveliċ a izbutit să scape de pedeapsa bine-meritată.

La Helsinki. În flancul de nord al frontului sovieto-german, Reichul era confruntat de dificultățile create de un alt „aliat“ hotărît să-și separe destinul politic de cel al Germaniei hitleriste: Finlanda. Încă din luna februarie 1944 avuseseră loc la Stockholm contacte între emisarul finlandez Juho Paasikivi și ambasadoarea Uniunii Sovietice, Alexandra Kollontai, dar guvernul finlandez respinsese condițiile prezentate de partea sovietică. Ofensiva Armatei Roșii, începută la 9 iunie, a constrins armata finlandeză să abandoneze întinse zone și să se retragă pe linia Viipuri-Taipale-Kupansaari¹⁵. Apelul adresat Germaniei, în aceste momente critice, l-a adus în capitala finlandeză pe ministrul de externe al Reichului, J. von Ribbentrop, care a condiționat orice asistență (arme, trupe, furnituri de cereale) de angajamentul Finlandei de a urma pînă la capăt Germania. În imposibilitatea de a obține un vot al parlamentului — singurul for politic în drept să se pronunțe într-o asemenea problemă — președintele Finlandei, Risto Ryti, a înmînat arogantului șef al diplomației Reichului, o notă, prin care se angaja să nu încheie pace separată, dar, care, era semnată doar de... el însuși!

Înăsprirea crizei politice în Finlanda, asociată cu cea de pe front, a dus la demisia președintelui R. Ryti (1 august); angajamentul său își pierde astfel orice valabilitate. Președinte al Finlandei a devenit mareșalul K. Mannerheim, avîndu-l ca prim ministru pe A. W. Hackzell.

În aceste condiții de nesiguranță și instabilitate, la Helsinki a parvenit știrea că România s-a eliberat prin forțele ei de dominația germană și a întors armele împotriva Reichului. România oferea astfel un exemplu. Oficialitățile hitleriste s-au grăbit să ia măsuri pentru a împiedica Finlanda să-l urmeze. Un document german consemnează că la înaltul Comandament la Wehrmacht-ului (OKW), șeful biroului Străinătate a cerut, la 24 august, „o reglemente generală de limbaj referitoare la situația din România, care este destinată în primul rînd generalului Talvela (atașatul militar finlandez — n.n.) pentru informarea mareșalului Mannerheim. Evoluția situației din România și reacția germană față de situația acesteia este urmărită de Finlanda cu deosebit interes deoarece aici ar putea avea eventual, printre altele, un imbold pentru o atitudine asemănătoare“¹⁶. În ziua următoare, aceeași sursă semnală „puternica impresie“¹⁷ produsă în Finlanda de evenimentele din România, pentru ca la 27 august, Ministerul de externe german să informeze factorii de conducere ai Reichului că „evenimentele din România ar fi zdruncinat puternic încrederea (Finlandei — n.n.) și au întărit oboseala de a duce războiul.“¹⁸

¹⁴ *Ibidem*, p. 509.

¹⁵ H. Dahms, *La deuxième guerre mondiale*, Paris, 1961, p. 328; vezi și Michael Salewski, *Saatsräsen und Wolfenbruderschaft. Probleme der deutsch-finnischen Politik, 1941—1944*, în „Revue internationale d'histoire militaire“, 1982, nr. 53, p. 53.

¹⁶ *Documente privind istoria militară a poporului român, 21—31 august 1944*, vol. I, București, 1977, p. 118—119.

¹⁷ *Ibidem*, p. 234—235.

¹⁸ Arh. St. București, colecția Microfilme SUA, rola T77—906 R.G. 65, c. 660592.

Aprecierea era perfect corectă : la 4 septembrie 1944, Finlanda a încetat operațiile militare pe front, iar la 19 septembrie, la Moscova, s-a semnat armistițiul.

Impactul Actului de la 23 August 1944 asupra zonei de dominație a Reich-ului în Europa nordică și de sud-est a constituit un factor de pondere majoră în destrămarea controlului Germaniei hitleriste în această parte a continentului, precum și grăbirea sfârșitului celui de al doilea război mondial. Deschizând Poarta Focșanilor și oferind astfel armatei sovietice posibilitatea de a înainta în cele două direcții strategice — Europa de sud-est și Europa centrală — revoluția din România a grăbit sfârșitul războiului cu circa 180—200 de zile. Alături de consecințele sale strategice, economice și politice, reacția în lanț provocată de acțiunea curajoasă a poporului român, organizată și condusă de Partidul Comunist Român, așează 23 August 1944 printre marile evenimente ale celui de al doilea război mondial.